

Juhlajulkaisu
Juhani Wirilander
1935 – 30/11 – 2005

Toimituskunta

Jarno Tepora

Mikko Tulokas

Pekka Vihervuori

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen kartat: Maanmittauslaitos

Kannen ja taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa

Juhani Wirilanderin valokuva s. 7 Foto-Jatta

ISSN 0356-7222

IBSN 915-855-248-7

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2005

Esko Koivusalo

Ruotsin maanlain vanhin suomennos askarruttaa yhä

Kuningas Kristofferin maanlain (1442) ensimmäinen suomentaja on tutkijoiden valtaosan käsityksen mukaan Tukholmassa pappina toiminut Martinus Olai eli vanha herra Martti. Vanhin tieto hänestä on vuodelta 1545, jolloin hän oli Tukholman tuolloin ainoan seurakunnan kappalainen. Hänen tehtävänään oli saarnata myös suomeksi kaupungin suomalaisille asukkaille. Vuonna 1558 Kustaa Vaasa antoi Juhana-herttualle määräyksen, että herra Martille oli annettava kirkkoherrakunta Suomesta. Näin hänestä tuli Rauman kirkkoherra vuosiksi 1558–1577. Kuninkaaksi tultuaan katolisuuteen kallistunut Juhana vei Martin mukanaan Tukholmaan. Hän oli näet perillä siitä, että tämä oli aikanaan saanut katolisen pappisvihkimyksen ja kannatti Juhanan liturgista uudistusta, vaikka olikin muodollisesti luterilainen. Niinpä herra Martista tuli 1778 kuninkaan hovikappalainen, ja vuosina 1778–1780 Juhana III käytti häntä ainoana ehtoollispappinaan.¹

Tieto siitä, että herra Martti on maanlain suomentaja, perustuu Ruotsin valtakunnanarkiston Johan Buraeuksen v.1609 tekemään muistiinpanoon, joka kuuluu näin: ”Finska lagboken giordes af gamle Her Märten finsk Predikant i Stockholm her Zachariae fadher, henne sågh Josephus Georgii i K. Johans Cantezei 93; hon ligger än 1609 i Rijkzens Cantezey.”²

Yrjö Blomstedt olettaa, että Martin käänнос on tehty ja saatettu päätökseen 1580-luvulla, jolloin Martti oli toista kauttaan Tukholmassa.³ Hän myös selvitti, että Martin pojan Sakariaan vaimo Karin Matintytär oli sukua Buraeukselle. Tämä lisäsi olennaisesti Buraeuksen muistiinpanon luotettavuutta. Blomstedtin mukaan tuo lähdetieto määrittää ”yksiselitteisen selvästi lainsuomennoksen tekijän”.⁴ Kannanotto on merkittävä sen vuoksi, että tunnettu suomalaisen lakikielen historian tutkija Paavo Pajula oli olettanut, että Buraeuksen muistiinpanossa sana *giordes* tarkoittaa vain kopion tekemistä, ei alkuperäistä käännöstyötä, ja että ensimmäinen suomentaja olisikin tunnettu virsikirjan suomentaja Jaakko Finno.⁵ Muut alan tunnetuimmat

¹ Blomstedt, Yrjö, Lainsuomentaja herra Martti s. 11, Kuningas Kristoferin maanlaki Herra Martin suomentamana, s. 7–15, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1987; sama tekijä aiemmin: Martinus Olai, lainsuomentaja ja Juhana III:n kappalainen, s. 26–39, Historiallinen Aikakauskirja 1967.

² Pajula, Paavo, Ensimmäinen lainsuomennos, s. 38, Helsinki 1955 ja Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin, s. 28, Helsinki 1960.

³ Blomstedt 1987, s. 12.

⁴ Blomstedt 1967, s. 31 ja 1987, s. 12.

⁵ Pajula 1955, s. 343–383.

tutkijat eivät ole pitäneet Pajulan perusteluja riittävinä.

Herra Martin alkuperäinen käännös ei ole säilynyt, mutta siihen pohjautuvia kopioita ja kopion kopioita tunnetaan kaikkiaan seitsemän. Niistä Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi 1905 Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa säilytetyn käsikirjoituksen B96. Tuohon aikaan sitä pidettiin alkuperäisenä suomennoksena, mutta myöhemmin sekin on todettu kopioksi.

Maanlain ensimmäisen suomentajan henkilöhistoria on selvitetty ansiokkaasti, mutta hänen omaa tekstiään ei ole jäänyt tutkimuksen ulottuville. Säilyneiden kopioiden perusteella ei voi saada autenttista kuvaa Martin lakisuomesta. Siksi hänen lainsuomennoksensa askarruttaa tutkijoita yhä. Syvimmälle tutkimuksessa on päässyt Martti Ulkuniemi, mutta hän ei valitettavasti ehtinyt saada elinaikanaan suurtyötään julkisuuteen.

Kouluneuvos, kauppatieteen tohtori Martti Ulkuniemi valmistui aluksi filosofian kandidaatiksi (1941) pääaineinaan germaaninen filologia ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus. Sota katkaisi hänen jatko-opintonsa, ja sodan jälkeen hän työskenteli eläkkeelle siirtymiseensä asti Vaasan kauppaoppilaitoksessa (rehtorina 1949–1976). Hän hoiti päätyönsä ohessa lukuisia koti- ja pohjoismaisia luottamustehtäviä kauppaopetuksen ja ammattikasvatuksen piirissä ja oli lisäksi innokas teatterin ja kuvataiteen ystävä. Päivätyöltä ja runsailta luottamustehtäviltä jäi kuitenkin aikaa myös tutkimustyöhön. Hänen kiinnostuksensa suuntautui vanhoihin lainsuomennoksiin. Hän aloitti Ljungo Tuomaanpojasta, joka oli herra Martin jälkeen seuraava maanlain suomentaja ja käänsi myös kaupunginlain.

Ljungon käännökset olivat valmistuneet 1600-luvun ensi kymmenellä, mutta nekin jäivät aikanaan painamatta. Suomennokset julkaisi ensi kerran W. G. Lagus 1852. Uudelleen Ljungon käännökset julkaisi Martti Ulkuniemi 1975.⁶ Esipuheessa hän ilmoittaa, että teos on samalla ensimmäinen osa tutkimusta, ”joka käsittelee Ljungo Tuomaanpojan lainkäännösten sanastoja”. Ennen tämän tutkimuksen valmistumista Ulkuniemi julkaisi vielä Kristoffer kuninkaan maanlain nykysuomeksi käännettynä (SKS 1978). Tämän teoksen selitysosassa hän käsittelee Martin käännöksen säilyneiden kopioiden suhdetta toisiinsa ja päättyy hieman erilaiseen tulokseen kuin Airila ja Harmas 1930. Tärkein uusi päätelmä on se, että ns. Caloniuksen kopio on suora kopio Martin hävinneestä käännöksestä.⁷ Airila ja Harmas olivat sitä mieltä, että Caloniuksen kopion teksti ”on pisimmälle loitonnut herra Martin alkuperäisestä käännöksestä”.⁸ Paavo Pajula puolestaan luonnehti kyseistä koodeksia näin: ”Sekä ortografia että muu kieliasu on verraten uudenaikaista. Erityisesti pistää silmään *k*-kirjaimen runsas esiintyminen käsikirjoituksissa olevien *c:n* ja *q:n* sijasta.”⁹ Ulkuniemi päättyy myös siihen, ”että Ljungon käytettävissä on ollut Martin alkuperäinen käännös, josta kuitenkin on puuttunut viisi viimeistä kaarta”. Näiden osalta Ljungon käännös on itsenäinen.¹⁰

⁶ Ulkuniemi, Martti, Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennokset I, Vaasa 1975.

⁷ Ulkuniemi, Martti, Kuningas Kristoferin maanlaki 1442, s. 171, viite 2, Vaasa 1978.

⁸ Airila, M. ja Harmas, Hertta, s. XXVI, Kristoffer kuninkaan maanlaki herra Martin suomeksi kääntämä, Toisintokset verrattuina Tukholman Codexiin B 96, Suomen kielen muistomerkkejä II:2, Helsinki 1930.

⁹ Pajula 1955, s. 75–76.

¹⁰ Ulkuniemi 1978, s. 172, viite 3.

Ulkuniemen sanastotutkimuksen käsikirjoitus on tallennettu Vaasan maakunta-arkistoon. Kun kävin tutustumassa käsikirjoitukseen, tulin vakuuttuneeksi, että sen julkaiseminen olisi toivottavaa. Syntyi pieni Ulkuniemi-työryhmä, joka hankki varat siihen, että käsikirjoitus on saatu siirretyksi Vaasan yliopiston suomen kielen laitoksessa sähköiseen muotoon. Sen tarkistaminen ja varovainen editointi on parhaillaan käynnissä, ja tavoitteena on julkaista käsikirjoitus lähiaikoina.

Ulkuniemen tutkimus, joka on kirjoitettu sanakirjan kuosiin, ei suinkaan käsittele vain Ljungon sanastoa. Ljungon sanat ovat kyllä perustana hakusanojen valinnassa, mutta Ulkuniemi on pyrkinyt jokaisen esiintymän osalta ilmoittamaan myös sen, mikä sana on hänen käsityksensä mukaan ollut vastaavassa kohdassa Martin alkuperäisessä käännöksessä. Tätä varten hän on vertaillut Ljungon käännöstä säilyneisiin Martin käännöksen kopioihin. Hän näyttää omaksuneen sen kannan, että Caloniuksen koodeksin runsas *k*-kirjaimen käyttö takavokaalin (*a, o, u*) edellä on peräisin Martin käännöksestä, jonka suora kopio Caloniuksen koodeksi Ulkuniemen mukaan on. Hän ilmoittaa aina myös sen, mikä muinaisruotsin sana on vastaavassa kohdassa ollut alkuperäisessä maanlaissa. Pari esimerkkiä: (hakusanan jälkeinen numeromerkintä tarkoittaa Ulkuniemen julkaiseman Ljungon käännöksen sivua ja riviä, lyhenne M Martin käännöstä ja Mr muinaisruotsia)

kaapu s. (naisen) päällysvaate, päällystakki t. viitta./ 31:27 Juhla hamet, capu, pää lijna / M kaapu, Mr mantul, mantol s. 'mantel'.

Kirjoitusasu *capu* esiintyy Tukholman (T), Juustenin (Jn), Isonkyrön (I) ja Seskanderin (S) kopioissa. Nordströmin kopiossa (N) on *kaapa*, Caloniuksen kopiossa (C) *kaapuns*.¹¹

Vielä esimerkki *kaataa*-sanana merkityksestä (b-kohta) 'surmata, tappa':

63:23 sudhet hänen (=metsävuohen) caataneet ouat / M *murtaa, Mr faella.

Martin kopioissa *caataneet*-muodolla on seuraavat vastineet: (T, Jn ja N) *murtanet*, (I ja C) *murdanet*, (S) *murhannet*.

Tällaisten esimerkkien perusteella sanastotutkimuksen lukija voi päätellä, mihin kopioihin perustuvat Ulkuniemen päätelmät Martin alkuperäisen käännöksen sananvalinnoista ja kirjoitusasuista. Keskeisessä asemassa on ymmärtääkseni Caloniuksen koodeksi, jonka Ulkuniemi katsoo olevan Martin alkuperäiskäännöksen suora kopio. Valitettavasti hänen jäämistöstään ei löydy tekstiä, jossa tämän päätelmän yksityiskohtaiset perustelut olisi tuotu esiin. Niitä on tyydyttävä etsimään hänen tutkimuksensa sanakirjaosasta.

Toinenkin Ulkuniemen päätelmä jää perusteluiltaan avoimeksi. Kun hän toteaa, että Caloniuksen kopio näyttää olevan suora Martin alkuperäisen käännöksen kopio, hän esittää vielä, että "siinä on lisäksi Ljungon käännöksen vaikutusta, jota jossakin määrin on havaittavissa myös Isonkyrön ja Lindströmin koodekseissa sekä erityisesti Tukholman koodeksissa".¹² Tä-

¹¹ Airila ja Harms 1930.

¹² Ulkuniemi 1978, s. 171, viite 1.

män hän aikoi varmaankin perustella esimerkein tutkimuksessaan, josta valmiiksi ehti kuitenkin tulla vain sanasto-osa. Perusteluja voi etsiä siitä. Avoimeksi jää sekin, miten ja missä Ljungon käsikirjoitus olisi joutunut mainittujen kopioiden laatijoiden käsiin.

Kuten jo edellä olevasta esimerkistä käy ilmi, Ljungo ei ole käyttänyt systemaattisesti *k*-kirjainta takavokaalin edellä, vaan kirjoittaa *capu* eikä *kaapu*. Kuitenkaan hän ei ole orjallisesti noudattanut Agricolan oikeinkirjoituksen mallia vaan käyttää usein takavokaalin edellä *k*:ta eikä *c*:tä kuten Agricola melko systemaattisesti. Tosin Agricolakin kirjoittaa sanojen *kuningas* ja *kunta* esiintymät useimmiten *k*:lla.¹³

Olisi sinänsä ymmärrettävää, ettei herra Martti seurannut latinan mukaista *k*:n merkintätapaa kuten Agricola, jolla oli Raamatun käännöstyötä tehdessä keskeisenä lähteenä latinankielinen teksti. Martilla oli edessään vain ruotsinkielinen teksti, jossa *k* takavokaalin edellä merkittiin aina *k*:lla (kan, komma, kunna jne.). Tätä merkintätapaa noudattaen ruotsalaiset kirjurit ovat kirjoittaneet keskiajalla myös suomalaiset paikannimet tekstiinsä.

Omalta osaltani olen yrittänyt edistää vanhan lakikielen tutkimusta toimittamalla julkisuu-teen edellä usein mainitun Caloniuksen kopion (Talonpoikain laki, SKS 2005). Ulkuniemen suurtyön painokuntoon saattaminen sen sijaan jatkuu yhä. Voi olla, että se julkaistaan aluksi sähköisenä versiona ja myöhemmin painettuna, jos kustantaja katsoo sen tarpeelliseksi. Näin keskustelu Ruotsin maanlain ensimmäisestä suomennoksesta voi jatkua laajemman aineiston pohjalta.

¹³ Koivusalo, Esko, Oliko Mikael Agricolaalla käytössään suomenkielistä säädöstekstiä? , Lakimiesuutiset 1/1984, s. 21–24.